

*Блажівська Н. Є.,
кандидат юридичних наук, докторант
Інституту законодавства Верховної Ради України*

ВПЛИВ ІНФЛЯЦІЇ НА ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю практики Європейського суду з прав людини у сфері захисту майнових прав від впливу наслідків інфляції. На підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини у досліджуваній сфері зроблено висновок, що збитки, завдані інфляцією, за певних умов можуть становити позбавлення майна у розумінні статті 1 Першого Протоколу. Окрема увага приділена висвітленню питання впливу інфляції на здійснення майнових прав у приватних і публічних правовідносинах.

Ключові слова: інфляція, майнові права, Європейський суд із прав людини, компенсація.

Постановка проблеми. Європейський суд із прав людини (далі – Європейський суд) виніс декілька рішень стосовно впливу інфляції на здійснення майнових прав. Справи, у яких розглядалося явище інфляції, не є рідкістю у практиці Європейського суду, а тому не повинні ігноруватися. Водночас у розумінні Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) інфляція може висуватися на перший план, коли йдеться про застосування, зокрема, положень статті 1 Першого Протоколу до Конвенції (далі – Перший Протокол). Інфляція виступає економічною проблемою, з якою стикалася кожна демократична країна, і деякі з країн-членів Ради Європи, які є учасниками Конвенції, зазнають досить високого рівня інфляції протягом тривалого періоду часу. Саме тому багато справ стосовно впливу інфляції на здійснення прав, які підпадають під захист Конвенції, перебувають на розгляді Європейського суду. Переважно йдеться про ті справи, в яких відповідачами виступають держави Центральної чи Східної Європи. У зв'язку із зазначеним питання впливу інфляції на захист майнових прав, що охороняються статтею 1 Першого Протоколу, потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це питання не виступало предметом дослідження вітчизняних учених, однак багато праць за кордоном присвячені з'ясуванню питання про вплив наслідків інфляції на майнові права. Вивченням цієї проблематики займалися, зокрема, такі зарубіжні науковці, як P. Broek, A. Coban, R. Green, V. Hoof, J. Hudson, F. Mann, C. Warbrick, та інші вчені.

Мета статті полягає у висвітленні впливу інфляційних процесів на здійснення не лише права власності, але й інших майнових прав, оскільки всі борги, які виникають із контрактів, деліктів чи безпідставного збагачення, формують поняття майна (власності) у розумінні Конвенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інфляцію можна визначити як тривале зростання загального рівня цін, що відображає зниження купівельної спроможності грошової одиниці [1]. Падіння грошової вартості призводить до виникнення не лише соціальних та економічних проблем, а й проблем юридичного характеру. Інфляція здатна впливати на різні

правовідносини, зокрема на договори, особливо довгострокові, відносини оренди, страхування, зокрема соціальне, а також на вимоги про грошове відшкодування збитків. Вплив інфляційних процесів можна простежити у правовідносинах як у сфері приватного, так і публічного права. У зв'язку із цим виникає логічне запитання: чи може вважатися держава відповідальною на підставі Конвенції перед індивідом за збитки, завдані знеціненням грошей; чи повинен державою братися до уваги можливий вплив інфляції у разі її втручання на здійснення майнових прав, та які межі такого втручання?

Необхідно зазначити, що стаття 1 Першого Протоколу є єдиною статтею Конвенції, яка закріплює економічне право та яка, на відміну від інших статей Конвенції, захищає права не лише фізичних, але й юридичних осіб [2]. Відповідно до усталеної практики Європейського суду та його попередниці – Європейської комісії з прав людини (далі – Комісія), стаття 1 Першого Протоколу містить три правила. Перше правило, передбачене в першому реченні першої частини згаданої статті, виступає загальною гарантією права власності. Друге правило, закріплене у другому реченні першої частини статті 1 Першого Протоколу, стосується умов позбавлення майна. І, нарешті, третє правило, закріплене у другій частині цієї статті, передбачає право країн-учасниць Конвенції здійснювати контроль за використанням майна відповідно до загальних (публічних, суспільних) інтересів. При цьому, як випливає з практики Європейського суду, усі ці три правила є взаємопов'язаними та застосовуються одночасно. Водночас у Конвенції нічого не сказано, що необхідно розуміти під загальним чи публічним інтересом. Європейський суд ґрунтується на тому, що вирішення цього питання належить до компетенції самої держави.

Як уже було зазначено вище, Європейський суд тлумачить поняття майна досить широко, включаючи до нього, зокрема, права вимоги, немайнові права та навіть права, які виникають на підставі публічного права. При цьому можна виділити декілька типів втручання у здійснення майнових прав: позбавлення майна (експропріація, націоналізація тощо), обкладення податками або контроль за використанням майнових прав із боку правоохоронних органів. Однак питання стосовно компенсації у разі наявності того чи іншого виду втручання є неоднозначним.

Натомість стаття 1 Першого Протоколу не гарантує виплати компенсації у разі наявності втручання у здійснення майнових прав, Європейський суд зважає на те, що компенсація у разі позбавлення особи майнових прав в інтересах суспільства є невід'ємною властивістю права власності. Як результат, лише у справі позбавлення особи майна в публічних інтересах вимагається виплата компенсації. В інших випадках це не є обов'язковим. Однак на практиці досить складно провести межу між позбавленням особи майна в інтересах суспільства та, наприклад, втручанням із боку правоохоронних органів. На

нашу думку, основна відмінність полягає в тому, що в останньому випадку держава запобігає користуванню майном, яке може завдати шкоди правам чи інтересам інших осіб. Відповідальність держави за інфляційні процеси повинна розглядатися саме у світлі зазначеного.

Наслідки інфляції обговорювалися Європейським судом у декількох аспектах. По-перше, необхідно встановити, чи винна держава за заподіяння особі збитків, завданих унаслідок знецінення грошей. По-друге, якщо не встановлено прямої вини держави, варто з'ясувати, чи повинна вона нести відповідальність за бездіяльність у разі подолання наслідків інфляції відповідно до Конвенції [3].

Для того, щоб встановити, чи існує пряма вина держави у виникненні інфляції, варто дослідити причини інфляції. Серед економістів немає однозначних поглядів із цього питання. Одні вчені вважають, що інфляція виникає внаслідок спроб споживачів придбати товари в кількості, більшій за ту, що може фізично вироблятися, інші – переконані, що інфляція виникає внаслідок так званої зарплатно-цінової спіралі [4]. Ще одна група вчених наголошує на тому, що інфляція є результатом фундаментальних структурних диспропорцій у межах економіки країни [5]. У цьому разі встановити вину держави буде надзвичайно складно, оскільки на перший план висувається політична складова, адже інфляція виступає наслідком політичних рішень органів державної влади. Як бачимо, є багато факторів, окрім політичних рішень, які впливають на рівень економіки в країні, у зв'язку з чим Європейському суду складно визначити, якою мірою політичне рішення вплинуло на ріст інфляції в державі. Унаслідок цього проблематичним є встановлення прямої відповідальності держави за збитки, завдані особі інфляцією.

Для того, щоб визначити, чи збитки, завдані внаслідок інфляції, становлять позбавлення майнових прав у розумінні статті 1 Першого Протоколу, необхідно окремо дослідити вплив інфляції на публічні правовідносини (відносини між індивідом і державою) та приватні правовідносини (відносини між двома індивідами).

Спочатку розглянемо питання про інфляцію в публічних правовідносинах. Як уже було згадано вище, Конвенція наділяє країн-учасниць правом позбавляти індивідів їхнього майна задля забезпечення публічних (суспільних) інтересів. Таке позбавлення може виражатися у різних формах, зокрема в експропріації, націоналізації тощо. До того ж стаття 1 Першого Протоколу не гарантує жодної компенсації. Водночас Європейський суд, розглядаючи справи на підставі цієї статті, присуджує заявнику компенсацію з метою забезпечення справедливого балансу між приватними та публічними інтересами, спираючись на те, що позбавлення особи майна за відсутності виплати компенсації у розмірі вартості такого майна становить непропорційне втручання, яке вважається порушенням у розумінні статті 1 Першого Протоколу. Однак, як впливає з аналізу практики Європейського суду, стаття 1 Першого Протоколу не гарантує компенсації в повному розмірі у всіх випадках, оскільки забезпечення публічного інтересу (наприклад, у рамках економічних реформ або у разі застосування заходів, спрямованих на досягнення більшої соціальної справедливості) в певних ситуаціях може вимагати відшкодування вартості майна у розмірі, меншому за його ринкову вартість.

Питання про вплив інфляції на виплату грошової компенсації може виникати у разі обрахунку розміру такої ком-

пенсації або ж у разі затримки виплати останньої. Варто зауважити, що проблема інфляції постає у практиці Європейського суду у виняткових випадках, оскільки переважно розмір компенсації визначається, зважаючи на дійсну вартість експропрійованої власності. Проте якщо під час встановлення розміру компенсації було враховано вартість такого майна в минулому, тут вже необхідно дослідити можливий вплив інфляції. Згадана проблема була розглянута, зокрема, у справі «Lithgow and Others v. the United Kingdom» [6], в якій заявники скаржилися, зокрема, на неврахування впливу інфляції на розмір компенсації.

У разі обрахування розміру грошової компенсації завданих збитків Конвенція забезпечує справедливую компенсацію для тих, чий права були порушені, якщо внутрішнє право держави-відповідача дозволяє лише часткове відшкодування шкоди (стаття 41 Конвенції) [7]. У таких справах, якщо було завдано майнових збитків і це призвело до порушення положень Конвенції, необхідно з'ясувати, чи варто враховувати можливий вплив інфляції під час визначення розміру грошової компенсації таких збитків. При цьому варто дослідити, чи мало місце пред'явлення вимоги про врахування інфляції під час визначення розміру компенсації до національних органів, оскільки у разі встановлення розміру грошової компенсації збитків національними судами Комісія відмовлялася розглядати спори, в яких йшлося про неврахування наслідків інфляційних процесів. Вона спиралася на те, що до того моменту, поки національні суди не встановлять виплату компенсації в певному розмірі, заявник не має права власності у розумінні статті 1 Першого Протоколу. Отже, дослідження питання про адекватність розміру компенсації, встановленого національними судами, не належало до сфери компетенції Комісії з огляду на обставини, пов'язані із предметом розгляду [8–11].

Хоча Європейський суд не з'ясував досліджуваного питання повною мірою, ним все ж таки частково було враховано рівень інфляції під час визначення грошової компенсації збитків. Ідеться, зокрема, про рішення Європейського суду у справах «Sürek v. Turkey» [12] та «Bergens Tidende and Others v. Norway» [13].

Найбільш важливим справами, в яких розглядалося питання інфляції, є ті, які стосувалися затримки з боку держави у виплаті компенсації за експропріацію та завдані майнові збитки. Відповідно до усталеної практики Європейського суду та Комісії відповідність розміру компенсації може бути піддана сумніву у разі неврахування різноманітних обставин, які могли вплинути на цінність майна.

У деяких справах Європейський суд визнав порушення статті 1 Першого Протоколу виключно через безпідставну затримку виплати компенсації. Ідеться, зокрема, про рішення Європейського суду у справах «Guillemin v. France» [14], «Almeida Garrett, Mascaranhas Falcao and others v. Portugal» [15].

У цьому аспекті заслуговує на увагу справа «Akkus v. Turkey» [16], яка стосувалася затримки з боку органів державної влади у виплаті додаткової компенсації. У зв'язку з експропріацією землі заявника у 1987 році з метою спорудження дамби владою Туреччини ним було подано заяву до суду першої інстанції про збільшення розміру компенсації у зв'язку з підвищенням рівня інфляції. Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін Судом касації, заяву скаржника було задоволено. Оскаржувана додаткова компенсація було випла-

чена зі спливом 17-місячного терміну. Заявник поскаржився до Європейського суду на те, що така тривала затримка у виплаті додаткової компенсації порушила його право на мирне користування своєю власністю, зважаючи на підвищення рівня інфляції за період затримки виплати із 30 % до 70 %. Європейський суд погодився з доводами заявника. На його думку, цінність компенсації, визначеної Судом касації, та цінність тієї компенсації, яка була виплачена по факту, становлять збитки, відмінні від тих, яких зазнав заявник унаслідок експропріації його землі. Варто зауважити, що з моменту прийняття рішення в цій справі більше ста подібних справ були розглянуті Європейським судом, яким було встановлено порушення права власності.

В іншій подібній справі «Aka v. Turkey» [17] заявник скаржився, що п'ятирічна затримка у виплаті йому грошової компенсації, поєднана з високим рівнем інфляції протягом п'ятирічного терміну в Туреччині, створила несправедливий баланс між його індивідуальними інтересами та інтересами суспільства. Розглянувши обставини цієї справи, Європейський суд дійшов висновку про порушення права власності відповідно до статті 1 Першого Протоколу, пославшись на аргументацію, викладену у рішенні «Akkus v. Turkey».

Рішення у справі «Aka v. Turkey» є показовим прикладом того, як захищаються індивідуальні права на протидію свавільним діям органів державної влади. У своєму рішенні Європейський суд намагався гарантувати справедливу компенсацію, врахувавши вплив інфляції, шляхом встановлення розміру компенсації в іноземній стабільній валюті (такій як французький франк, американський долар, британський фунт), а не в знеціненій турецькій лірі. Європейський суд спирався на те, що завдання збитків під впливом інфляційних процесів, являє собою позбавлення особи власності у розумінні статті 1 Першого протоколу.

Окремої уваги заслуговує практика Європейського суду стосовно ошадних рахунків. Наприклад, у справі «Gayduk and Others v. Ukraine» [18] Європейський суд, дослідивши обставини справи, зазначив таке. Стаття 1 Першого Протоколу не встановлює для держав загального обов'язку щодо проведення систематичного індексування заощаджень для виправлення згубних наслідків інфляції та збереження купівельної спроможності вкладених коштів. Стосовно коштів, які відповідають проіндексованій вартості вкладів, то вони належать до коштів Державного казначейства, які держава виділяє на певних умовах. У зв'язку із цим предмет провадження, порушений кожним із заявників у внутрішніх судах, не стосувався жодного «теперішнього майна», що належить заявникам. Як результат, право на індексування заощаджень не гарантується статтею 1 Першого Протоколу.

Далі ми розглянемо вплив інфляції на відносини приватного права. Приватні правовідносини між індивідами можуть зазнавати впливу інфляції у разі превалювання номіналістичного принципу [19]. Проте сторони можуть передбачити у своїх договорах положення стосовно ревальвації з метою захисту від впливу інфляції. Як альтернативу законодавство може містити деякі норми стосовно такої ревальвації. Однак, що робити у разі відсутності відповідних положень у договорі та у разі заборони на рівні національного права здійснювати таку ревальвацію? Чи повинні суди, розглядаючи спори, враховувати можливий вплив інфляції? У цьому аспекті виникає питання

горизонтального застосування положень Конвенції. Відповідно до усталеної практики Європейського суду, держава не може вважатися відповідальною на підставі статті 1 Першого Протоколу за збитки, які виникли виключно внаслідок договірних відносин між приватними особами, якщо до настання таких збитків не були причетні органи державної влади. У справі «O.N. v. Bulgaria» [20] Європейський суд визнав неприйнятними скарги заявників із приводу того, що національні суди не врахували вплив інфляції під час вирішення питання про реституцію унаслідок безпідставного збагачення. Своє рішення Європейський суд аргументував такими доводами. Стаття 1 Першого Протоколу не передбачає жодного позитивного обов'язку держави підтримувати цінність не лише депозитів, але й будь-яких вимог чи іншого цінного майна. Вона не вимагає від держав застосовувати індекс інфляції, сумісний із відсотковою ставкою за прострочений платіж, стосовно приватних заяв. Конвенція не покладає жодних обов'язків на держави щодо їхньої економічної політики, пов'язаної з наслідками інфляції та іншими економічними явищами.

Однак, на нашу думку, таке співвідношення, виражене Європейським судом, між покладанням позитивної відповідальності на державу з метою усунення наслідків інфляції у цивільних провадженнях і покладанням обов'язку гарантувати цінність майна видається дещо необґрунтованим. Крім того, це рішення суперечить розглянутому вище рішенню Європейського суду у справі «Aka v. Turkey». Якщо захист компенсаційних вимог проти впливу інфляції є вимогою статті 1 Першого Протоколу, то чому зазначене не може застосовуватися до розглянутої ситуації також?

У зв'язку із зазначеним виникає питання про прийнятність втручання держави в зобов'язальні правовідносини. Наприклад, якщо законодавство у сфері регулювання орендної плати забороняє індексацію орендної плати, чи буде прийнятним втручання з боку держави в такі зобов'язальні правовідносини між приватними особами та чи будуть збитки, завдані орендодавцям унаслідок інфляції, становити їхню власність (майно) у розумінні статті 1 Першого Протоколу? Якщо збитки, завдані затягуванням процесуального провадження, виступають позбавленням власності, то чому останнім не вважаються збитки, завдані положеннями законодавства у сфері регулювання орендної плати? [19].

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки. Спочатку Комісія та Європейський суд із пересторогою ставилися до визнання наслідків інфляції порушенням майнових прав. Однак із часом тлумачення Конвенції в цьому аспекті дещо змінилося. Відповідно до практики Європейського суду явище інфляції стало розглядатися як фактор, що порушує майнові права. Однак рішення, у яких би Європейський суд повною мірою врахував наслідки інфляції, не так і багато. Незважаючи на те, що ним вироблено певний механізм захисту майнових прав від впливу інфляційних процесів, до сьогодні Європейським судом не вироблено чіткого та однозначного підходу стосовно оцінки впливу інфляції на майнові права. Однак важливим є вже той факт, що макроекономічні проблеми та макроекономічна політика держави не звільняють її від відповідальності у разі звернення до Європейського суду. Останній може захистити індивідуальні права заявників, беручи до уваги оцінку економічної політики держави-відповідача.

Література:

1. Carvalho A., Ribeiro R., Marques A. Economic development and inflation: a theoretical and empirical analysis. URL: https://www.anpec.org.br/encontro/2016/submissao/files_I/i4-c6117a174f7de8ce717776ee07814023.pdf.
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 20 березня 1952 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_535.
3. Kratochvil J. The inflation of the margin of appreciation is the European court of human rights. URL: <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r26992.pdf>.
4. Gillman M., Harris M., Matyas L. Inflation and Growth: Some Theory and Evidence. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.201.7491&rep=rep1&type=pdf>.
5. Shiratsuka S. Is there a Desirable Rate of Inflation? A Theoretical and Empirical Survey. URL: <https://www.imes.boj.or.jp/research/papers/english/me19-2-3.pdf>.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Lithgow and Others v. the United Kingdom» від 8 липня 1986 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526>.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 5 листопада 1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Рішення Європейської комісії з прав людини від 5 березня 1996 року у справі «Ege v. Turkey». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-2727>.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece» від 9 грудня 1994 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium» від 20 листопада 1995 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58056>.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «The National & Provincial Building Society, the Leeds Permanent Building Society and the Yorkshire Building Society v. the United Kingdom» від 23 жовтня 1997 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58109>.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Sürek v. Turkey» від 8 липня 1999 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58279>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Bergens Tidende and Others v. Norway» від 2 травня 2000 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58797>.
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Guillemin v. France» від 2 вересня 1998 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58223>.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Almeida Garrett, Mascaranhas Falcao and others v. Portugal» від 11 січня 2000 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58417>.
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Akkus v. Turkey» від 9 липня 1997 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58034>.
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Aka v. Turkey» від 23 вересня 1998 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58231>.
18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Gayduk and Others v. Ukraine» від 2 липня 2002 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23407>.
19. Coban A. Inflation and Human Rights: Protection of Property Rights against Inflation under the European Convention on Human Rights. URL: <http://projects.essex.ac.uk/ehrr/V2N1/Coban.pdf>.
20. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «O.N. v. Bulgaria» від 6 квітня 2000 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5188>.

Блаживская Н. Е. Влияние инфляции на защиту имущественных прав в контексте практики Европейского суда по правам человека

Аннотация. Статья посвящена раскрытию практики Европейского суда по правам человека в сфере защиты имущественных прав от воздействия последствий инфляции. На основании анализа решений Европейского суда по правам человека в исследуемой сфере сделан вывод, что убытки, причиненные инфляцией, при определенных условиях могут представлять лишение имущества в понимании статьи 1 Первого Протокола. Отдельное внимание уделено освещению вопроса о влиянии инфляции на осуществление имущественных прав в частных и публичных правоотношениях.

Ключевые слова: инфляция, имущественные права, Европейский суд по правам человека, компенсация.

Blazhivska N. The influence of inflation on the protection of property rights in the context of European Court of Human Rights practice

Summary. The article is devoted to the disclosure of the practice of the European Court of Human Rights in the field of protection of property rights from the effects of inflation. On the ground of analysis of the European Court of Human Rights judgments in the investigated area, it is concluded that the losses caused by inflation may under certain conditions constitute deprivation of property within the meaning of Article 1 of the First Protocol. Particular attention is paid to the issue of the influence of inflation on the exercise of property rights in private and public relations.

Key words: inflation, property rights, European Court of Human Rights, compensation.